

ISSN 2225–7586

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

***Актуальні проблеми
історії, теорії та практики
художньої культури***

Збірник наукових праць

• ВИПУСК XXXVI •

***Topical problems
of History, Theory and Practice
of Artistic Culture***

Journal

Київ – 2016

УДК 74+76/766

Зайцева Вероніка Іванівна,
викладач кафедри дизайну
Інституту мистецтв
Київського університету
ім. Бориса Грінченка

ТРАДИЦІЇ І ПОШУКИ В ГАЛУЗІ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО КНИЖКОВОГО МИСТЕЦТВА

Дослідження в галузі культури створення книжки є вагомим чинником у питаннях сучасного пластичного мистецтва. Адже поняття «мистецтво книги» охоплює широкі галузі художнього та видавничого професіоналізму. Будь-яке видання становить специфічну просторову систему зі своїми законами внутрішньої організації.

Поняття «архітектура» призначене розкривати співвідносність елементів книги у їхніх логічно-змістовних зв'язках. Пластичний стрій художнього твору – це сукупність усіх його виразних засобів, відповідно об'єднаних внутрішнім стилем, ритмом, колоритом.

Велике значення мають дослідження та аналіз спорідненості ілюстрацій і тексту у виданні. Композиційно послідовні, вони створюють у нашій уяві образ не зоровий і не словесний, а уособлений, відокремлений від обох його носіїв, сконструйований у деякому віддаленні від художньої природи та специфічних засобів мистецтва. Саме у його відносній автономії та цілості – сенс створення архітектури видання.

Ключові слова: дослідження, культура, книга, мистецтво, видавництво, професіоналізм, архітектура, стиль, ритм, колорит.

Зайцева Вероніка Іванівна, преподаватель кафедры дизайна Института искусств Киевского университета им. Бориса Гринченка

Традиции и поиски в области архитектуры украинского книжного искусства

Исследования в области культуры создания книги – это важный аспект в вопросах современного пластического искусства. Ведь понятие «искусство книги» охватывает широкий аспект художественного и издательского профессионализма. Любое издание является специфической пространственной системой со своими законами внутренней организации.

Понятие «архитектура» призвано раскрывать соотношения элементов книги в их логически-смысловых связях. Пластический строй художественного произведения – это совокупность всех его выразительных средств, соответствующие объединённых внутренним стилем, ритмом, колоритом.

Большое значение имеют исследования и анализ совокупности иллюстраций и текста в издании. Композиционно объединённые, они создают в нашем воображении образ не зрительный и не словесный, а является олицетворением обоих его носителей, сконструированный в некотором отдалении от художественной природы и специфических средств искусства. Именно в его относительной автономии и целостности – смысл создания архитектуры издания.

Ключевые слова: исследования, культура, книга, искусство, издательство, профессионализм, архитектура, стиль, ритм, колорит.

Zaitseva Veronica, lecturer department of design, Institute of Arts, Borys Grinchenko Kyiv University
Traditions and seeking in the field of architecture of ukrainian book art

Research of the book culture field is an important factor in modern plastic art. The concept of «book art» covers a big area of belles-lettres and professional publishing. Any publication is a specific spatial system with its own laws of internal organization.

© Зайцева В.І., 2016

The concept of «architectonics» reveals correlation of book elements into their logic and meaningful relations. The plastic system of a work of art is essentially the whole complex of its expressive means, united by its inner style, rhythm and colouring. In short, the plastic approach of literary images does not mean their mechanical reproduction on papers but involves the entire sophisticated system of artistic thinking in terms of images and means of expression. Therefore, the personal tastes and predilections of the graphic artist play an especially important role.

The great importance of them is research and analysis of kinship illustrations and text in the publication. Compositionally combined, they create in our imagination the image is not visual and not verbal, and embodied, separated from both its media constructed at some distance from the artistic nature and specific means of art. It is in its relative autonomy and integrity – meaning the creation of architectonics edition. The principles of composite construction steel tool organizing temporal and spatial characteristics to create a new work. It is well known that our perception of reality as well as works of art, takes place in time. We do not take large items or surfaces once and a while it gradually moves to look first and see them vividly, generally, and only then consider in detail, in parts. It is very important for composite construction elements group, symmetry, proportion, rhythm, and other organizing base.

Spread compositional requirements of balance, unity, contrast and nuance, proportion and scale, texture and color, material and design, clarity, volume-spatial relations are more confirmed as a necessity of modern scientific research.

Book composition also formed all the listed facilities. Publishing art has long been confident in their performance.

The concept of «architectonic edition» aims to reveal the relationship of elements in their publications logically meaningful communication. But the concept of «design edition» line reflects the functional and utilitarian relations. The concept of composition books logically fits into the definition of different elements into a single art form. A book art form involves parallel of the challenges figurative spatial-plastic, material, functional and decorative contents. As a result, the reader can perceive the book as a whole object from an artistic point of view and content.

Using the artistic means realizing harmonious relations elements of any composition, symmetry and asymmetry are statics and dynamics, meter and rhythm, contrast and nuance, proportion and scale, texture and colour, material and design. The term «design» line reflects the functional and utilitarian relations. That text edition is not formless content arbitrarily squeezed into the appropriate cover and real structural basis of the body edition, largely determines its dynamic rhythm and book building space. Semantic text design must receive expression in the spatial composition of the publication. From the design and structure of the publication is the first general emotional idea that appears when you view the publication to read, sets the (happy, pathetic, lyrical) mood.

Along with the signs, lines, spots, and other graphical forms, a major role in the publication of figurative elements play a row – illustration. Even through such simple means as placement and font figurative elements in the format specified proportions, the composition is capable of transmitting edition features style literary work, its emotional structure.

Illustration is not only a graphic object as integral shaped model of a certain art world. It explains not only text, but also the reader asks a rather difficult task his decoding and reading, its relation to the text turns away ambiguous.

The composition is primarily the spokesman' harmonious combination of elements in the book and cannot be abstracted from the content and functional relationships. Retreat, space, drop cap are the signal to change the rhythm; heading, footnote, header are a signal to search and orientation in the middle of the publication. In fact, all compositional elements of the book are linked and form a single functional system.

Thus, investigating and analysing of the interaction of the book composition are the coherent unity, which is the overall spatial and expressive figurative composition book ensemble.

Keywords: research, illustration, culture, images, book art, professional publishing, architectonics, style, rhythm, colouring.

Актуальність проблеми. Дослідження в галузі культури створення книжки є актуальним в сучасних умовах культурного відродження України. Слід зауважити, що сучасне мистецтво книги охоплює широку галузь художнього та видавничого професіоналізму і, без зайвих перебільшень, може називатися прогресивним у сфері оформлення книжки. Адже має служити прикладом корисного досвіду у творчій діяльності сучасних художників-дизайнерів, ілюстраторів, що безперечно, сприятиме подальшому розвитку книжкового мистецтва України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі теоретичні положення викладені у працях А.А. Сидорова [5], В.І. Лесняка [3]; у книгах для видавців та типографських робітників В. Ляхова [4], Б. Волюєнка [1] та В. Фаворського [6] надавалися рекомендації щодо використання виразних засобів. Проте, недостатньо були досліджені художні засоби, що реалізують гармонійні зв'язки елементів композиції видання.

Метою даної статті є обґрунтування актуальності проблематики архітектури українського книжкового мистецтва, дослідження розвитку сучасних напрямків у галузі культури створення книжки та формування стратегії наукового дослідження. Зібрана системна науково-дослідна, проектна база дослідження, а також освітня робота в галузі мистецтва книги, стали надійною базою для втілення наукового дослідження. А також – аналіз традицій українського книжкового мистецтва, законів споріднення ілюстрацій та тексту у виданні. Композиційно поєднані, вони створюють у нашій уяві образ не зоровий і не словесний, а уособлений, відокремлений від обох його носіїв, сконструйований у деякому віддаленні від художньої природи та специфічних засобів мистецтва. Саме у його відносній автономії та цілості – сенс дослідження традицій створення архітектури видання.

Виклад основного матеріалу. В основі композиційних закономірностей існує об'єктивна система, що історично склалася як результат відображення навколишньої реальності. Ці закономірності склалися поступово і формувалися в процесі життєдіяльності людини, що впливало на естетичне сприйняття та пізнання дійсності.

Принципи композиційних побудов стали інструментом, організуючим часові та просторові характеристики для створення нового твору. Добре відомо, що наше сприйняття навколишньої дійсності так само, як і творів образотворчого мистецтва, протікає в часі. Ми не сприймаємо великих предметів чи поверхонь одразу, а якийсь час поетапно пересуваємо по ним погляд і бачимо їх спочатку образно, узагальнено, а тільки потім розглядаємо детально, по частинам. Тому дуже важливе для композиційних побудов групування елементів, симетрія, пропорційність, ритм та інші організуючі основи [1, 64].

Як стверджують психологи, любі сигнали, що надходять через органи чуттів, стають фактором свідомості і входять в упорядкований лад наших знань. Ці сигнали підпадають логічній обробці та підносяться в сферу абстрактного мислення. Завдяки цьому чуттєве збагачується змістовним. Вони об'єднані в композиційних побудовах, які можуть бути закодованими у вигляді умовних, наприклад лінійних, схем.

Розповсюджені композиційні вимоги рівноваги, єдності, контрасту і нюансу, пропорцій і масштабу, фактурі та кольору, матеріалу і конструкції, ясності об'ємно-просторових зв'язків – усе більше підтверджуються, як необхідність, сучасними науковими дослідженнями.

Книжкова композиція, також формується всіма наведеними засобами. Книговидавниче мистецтво здавна було впевнене в їхній ефективності. Симетрія – найбільш простий з усіх існуючих засобів композиції, що найбільш широко застосовується в книзі. Наприклад, симетрія закладена вже в самій конструктивній основі видання: розвороти сторінок мають вісь згину в корінці, також симетрична (двоаркушева) конструкція оправи видання [2, 243]. Ця конструктивна побудова вважається класичною в оформленні більшості книг, починаючи з XV ст. і по наш час.

Поняття архітектури видання має за мету розкривати взаємозв'язок елементів видання в їхньому логічно-змістовному зв'язку. А поняття конструкції видання відображає лінійно функціонально-утилітарних зв'язків. Поняття композиції книги логічно вкладається у визначення організації різнорідних елементів в єдину художню форму. А художня форма книги передбачає паралельне рішення завдань образно-змістовних, просторово-пластичних, матеріально-функціональних і декоративних. У результаті читач може сприймати книгу як цільний об'єкт з художньої точки зору і за змістом [3, 172].

«Для встановлення наукового формулювання будь-якого явища важливо встановлення елементів, із яких воно складається, і їхнього взаємозв'язку» [5, 56], – писав видатний публіцист, теоретик дизайну, дизайнер, педагог та художник А. Сидоров, розглядаючи книгу як об'єкт вивчення. Первинним елементом, атомом книги, він називає – літеру, яка, вкладаючись у рядки, а потім у полоси, складає основне друкарське поле сторінки, що гармонійно поєднується з полями сторінки набору. В її межах можуть знаходитися ілюстрації, віньєтки, ініціали, рамки, що входять в загальну зорову картину сторінки.

Основою книжкової композиції А. Сидоров пропонував вважати зв'язок літерного, зображального або декоративного елемента з простором паперового аркуша. Книжковий простір не статичний, а певним чином спрямовує зір та увагу читача на ньому. Будь-який друкований або рисований елемент, розміщений на білому аркуші, починає існувати у композиційному просторі і повинен бути з ними співвіднесений. Тобто завдяки композиційним закономірностям цей елемент вступає у тісний зв'язок з простором сторінкового розвороту як невід'ємна частка композиції.

«До художніх засобів, що реалізують гармонійні зв'язки елементів будь-якої композиції, належать симетрія та асиметрія, динаміка та статика, метр та ритм, контраст та нюанс, пропорції та масштаб, фактура та колір, матеріал та конструкція. Деякі з них, наприклад, пропорції, симетрія, виражають просторово-декоративні відношення. Інші – метр та ритм – просторово-часові» [3, 219].

«А поняття «конструкція» відображає лінійно функціонально-утилітарних зв'язків. Тобто текст видання – це не безформний зміст, довільно втиснутий у відповідну обкладинку, а реальна структурна основа самого тіла видання, більшою мірою визначає його динамічний ритм та побудову книжкового простору» [3, 221].

Конструктивна побудова тексту повинна мати своє вираження у цілісній композиції видання. Перше загальне враження, що виникає при перегляді видання, складається з його структури та оформлення і створює певний настрій (ліричний, сумний, радісний, патетичний).

Особливе враження справляють розміщені у тексті ілюстрації. Поряд з іншими графічними формами, вони відіграють у виданні велику роль і стають виразниками логічно-сміслового підпорядкування всіх частин літературного твору. Активно включаючись у загальну просторову структуру книги, ілюстрації при цьому мають власні особливі просторові якості і є відображенням на площині сюжетної лінії літературного твору. І це потрібно співвіднести з установленними якостями незображального книжкового простору, створюючи композиційний верх та низ, вертикаль та горизонталь, а також масштаб.

«Зображення – не обов'язковий елемент видання, але присутність ілюстрацій накладає значний відбиток на сприйняття тексту, тобто текст та ілюстрації вступають у різноманітні, дуже складні відношення, часто антагоністичні...» [4, 67].

Текстовий набір людиною завжди сприймається динамічно, а малюнок, як правило, притаманна статика. Це закладено в самій природі зображення: тим більш статичне, чим більше часу потребує його розглядання, що зумовлено композиційною будовою та змістом. Але ця статичність відносна: при включенні в текст ілюстрація не тільки затримує рух, а й задіяна у ньому.

Колажування фрагментів однієї ілюстрації дає можливість перетворити статичне зображення на динамічний ряд, схожий на кадри кінофільму. Зображення, що в композиції відокремлені шпальтами тексту, або розміщені на середині розвороту, залишаються зв'язаними однією дією. Безперечно, серія сюжетних зображень відтворює композицію літературного твору, вирішує складні завдання архітектоніки видання. Композиція в такому випадку здатна передавати стиль літературного твору, його емоційну складову.

Розмір ілюстрації визначає її масштабне відношення до тексту та інших декоративних елементів. Ту чи іншу композиційну будову дозволяють створити положення та розмір ілюстрацій у тексті. Залежно від цього, змінюється швидкість переключення уваги читача з ілюстрації на текст і навпаки. Багатофігурне або крупне зображення мають різне співвідношення до тексту, а відтворення в ілюстраціях навколишнього світу дають можливість впізнання існуючого у природі об'ємного образу.

Текст зовсім не обов'язково буде первісним, основним, а зображення – вторинним. Існує немало прикладів, коли текст був написаний за готовими малюнками, гравюрами.

Ілюстрації та текст, що об'єднані спільним сюжетом, можуть розкривати інший бік проблеми, або доповнювати літературний твір власними подробицями. Ілюстрація наочно розкриває зміст тексту, допомагає передати сюжетну лінію, відкрити філософські проблеми твору цілі, ідеї. Постійне, одночасне існування тексту та зображення не призводить до єдності предмета. Зображення та текст сприймаються як дві різні форми оповідання про один і той самий сюжет, предмет, або явище. Це дає можливість читачу не однозначно сприйняти позицію автора.

Ілюстрація стає цілісною образною моделлю певного художнього світу, а не тільки графічним об'єктом. Вона задає читачеві досить складне завдання свого прочитання та розшифрування, а не лише пояснює текст.

Існують два основні способи розміщення зображення у виданні. У першому випадку ілюстраційне поле з чітко визначеною границею, і це відокремлює ілюстрацію від інших елементів сторінки. Але й таке зображення може бути незамкненим та створювати враження переходу за межі аркуша або розвороту. Принцип такого ілюстративного ряду відповідає принципам станкових самостійних зображень.

В іншому випадку малюнок втрачає межі і може бути вільно розміщеним на білому аркуші, поряд із половою набору або врозріз неї. При цьому текстові та зображальні зони книжкової композиції, немовби, перетікають одна в одну, при цьому залишаючись істотно різними у багатьох відношеннях.

Відкриті композиції мають вигляд більш тісно пов'язаних із текстом, впливими в нього та передбачають паралельне, майже одночасне прочитання тексту та зображення. Завдяки цьому відкриті ілюстрації справляють враження більш активних і динамічних у виданні, ніж закриті. Незамкнена ілюстрація більш повно розкриває образ у просторі видання, тому що її простір не розірваний рамкою, вона відкрита і це – не формальний момент, а засіб зв'язку зображення із цілісним книжковим середовищем.

У всій композиційній структурі важлива й організація простору, свобода, або завершеність композиції зображення. Порушити замкненість ілюстрації можна, використовуючи різного роду перетини, або відкривши рамки, що дозволить зберегти глибину зображального простору і дати виходи з нього в єдиний динамічний простір білого аркуша. Фаворський відчував «увігнутою» поверхню паперового аркуша, межа якого – обрамлення, а по центру – глибина [6, 136].

Розмір глибини, вважав він, повинен бути визначений художником. У цьому – ще одне композиційне завдання організації простору. Оборочна ілюстрація (заставка), що винесена на спускове поле, також стає елементом вирішення архітектонічного завдання. Вона допомагає читачу увійти у дію твору, надає процесу сприйняття емоційності, відмежує один розділ тексту від іншого, вказує на їхню рівнозначність. Також, заставка потребує умовності зображення, уваги з питань масштабності.

Композиція, в першу чергу, є виразником гармонічного поєднання елементів у книзі і не може бути абстрагована від змістовних та функціональних зв'язків. Відступ, пробіл, буквиця – сигнал про змінення ритму; рубрика, зноска, колонтитул – сигнал для пошуку та орієнтації в середині видання. Фактично всі композиційні елементи книги пов'язані між собою і становлять єдину функціональну систему.

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок. Таким чином, досліджуючи та аналізуючи процес взаємодії всіх композиційних систем книги, можемо зазначити, що їхня сумарна, цілісна єдність становить загальну просторово-виразну композицію образного книжкового ансамблю. Тільки тоді книга являє собою єдиний цілісний комплекс таких різноманітних елементів, як оправа, ілюстрації, титул, форзац, шрифт. Таке складне явище, як композиція книги, створюється художником за умови, що він усвідомлено оперує засобами композиційної будови у відповідності з логікою основних композиційних закономірностей, логікою організації композиційного простору видання.

Сутність композиції не тільки у фізичних засобах мистецтва, завдання сучасного художника-дизайнера максимально відтворити літературний зміст книги в процесі втілення творчого рішення оформлення.

Література

1. Валуєнко Б.В. Архітектура книги / Б.В. Валуєнко. – К. : Мистецтво, 1976. – 344 с.
2. Гиленсон П. Г. Справочник технического редактора / П.Г. Гиленсон. – К., 1988. – 526 с.
3. Лесняк В.И. Графический дизайн (основы профессии) / В.И. Лесняк. – К. : Биос Дизайн Бук, 2009. – 416 с.
4. Ляхов В.Н. Очерки теории искусства книги / В.Н. Ляхов. – М., 1971. – 81 с.
5. Сидоров А.А. Книга как объект изучения / А.А. Сидоров. – М. : Книга в России, 1924.
6. Фаворский В.А. Рассказы художника-гравера / В.А. Фаворский. – М., 1976.

References

1. Valenko, B. W. (1976). Architecture of a book. Kyiv: Misticтво [in Ukrainian].
2. Gilenson, P. G. (1988). Reference book of a technical editor tehnicheskogo redaktora. K. [in Russian].
3. Lesniak, V. I. (2009). Graphic design (basis of profession) [in Russian].
4. Liahov, V. N. (1971). Notes of the theory of the history of book art. M. [in Russian].
5. Sidorov, A. A. (1924). A book as the subject of the research Book in Russia. Moscow. [in Russian].
6. Favorski, V. A. (1976). Stories of the graphic artist. M. [in Russian].